

СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО НА БЕДНОСТТА

Сравнителен анализ на страните от Латинска Америка и България

Татяна Томова¹

Сравнения между политиките на Латинска Америка и България не се правят често. Поради голямата отдалеченост на културните и институционалните фактори в тези страни, сравнителната методология изглежда почти неприложима.

Рядко Латинска Америка се появява и в българския политически дискурс. Ако това се случи, обикновено поводът е пенсионната реформа и т. нар. Чилийски модел, превърнал се, поне в българското политическо съзнание, в символ на либералните реформи. Поради крайността си, този пример предизвиква крайни оценки. Пазарните анализатори на политиките го превръщат в прототип на желаните реформи, извеждайки го от конкретния политически и културен контекст². Точно обратното – социално мислещите анализатори се позовават на този пример, съсредоточавайки се върху вълната от фалити на пенсионни фондове и аргументирайки чрез тях заплахата от неконтролируемо развитие на пазара на осигурителни права³.

Настоящата статия има за цел да анализира приликите в социалните политики на страните от Латинска Америка и тези в България⁴ и да идентифицира възможни фактори за обяснението на тази конвергенция. Тази задача далеч не е екзотична. Процесите на политическа и институционална конвергенция в пазарния свят се очертаха през 80-те години и бяха силно стимулирани през 90-те години на ХХ век. Произходът на тези процеси са свързани както с влиянието на материалните фактори (развитието на технологиите), така и с политико-икономическите фактори (“сближаването” в политическите идеологии). Науката от край на ХХ и началото на ХХI век обаче, все повече търси основанията за конвергенцията на политиките в знанието и идеите и обяснява тези процеси с трансфера или дифузията на политики. Последните две течения, макар и много близки в своите разсъждения, водят ожесточен научен дебат за това, как се пренасят политиките.

¹ Доцент в катедра Публична администрация, Университет „Св. Кл. Охридски”, София

² „Към управляващите: Не пропускайте шанса за реформа в пенсионната система”, <http://ime.bg/bg/>

³ Дискусия, организирана от Фондация «Атанас Буров» и УНСС, www.burov.org/uploads/File/Dsikussia.doc

⁴ От гледна точка на социалните си политики, България може да бъде разглеждана като представител на страните от Централна и Източна Европа. Поради все още теоретично неизяснения модел на социална политика в този регион, подобна теза не е застъпана в настоящата статия.

Според теоретиците на трансфера на политиките конвергенцията е продукт на появата на нови (или стари с нови идеи) обществени актьори, които пренасят знанието и свързаните с него практики във вътрешните политики. Защитниците на дифузията на политиките анализират процеса на “международно учене”⁵, на международния обмен на идеи и на последващото им включване в националните политики. Без да навлиза в този теоретичен спор, настоящата статия остава в рамките на научната парадигма, която обяснява съвременното развитие на модерните политики чрез движението на идеите и знанието. И ако това, което се случва в Латинска Америка и в България е не просто сравнимо, а дори е в голяма степен подобно, обяснението не е в уеднаквените политически институции или нагласи, а в трансфера и дифузията на политиките – процеси, в резултат, на които практиките се променят независимо от вътрешните (националните) фактори. Последните имат единствено стимулиращо или задържащо значение.

Ако обектът на изследване в настоящата статия – конвергенцията между Латинска Америка и България, е спорен, то предметът на изследване – конвергенцията в социалната политика, се сблъсква с не по-малко теоретични дилеми. Социалната политика е силно проблематизирана област. В политическия дискурс тя се схваща като алтернатива на либералния пазар и политическите идеологии се разполагат по оста “против” и “за” социалната политика. Всъщност това е мит, който в науката за социалната политика отдавна не съществува. Тезата, че пазар и власт в модерното общество са в отношения на пълна реципрочност и взаимнообвързаност (Polanyi K., 1944), ако не е общоприета, то поне неотменно присъства в обяснителния инструментариум на съвременната наука. Както всяка публична политика, социалната политика е отговор, реакция на овластените институции на съществуващи социални проблеми и/или на перцепцията на обществените групи за социалните факти (Брайкова, Т. 2003). Следвайки това понятие, сравнителните изследвания разполагат социалната политика по две основни оси. Първата, това е оста на целите, като на единия полюс е икономическият ръст, а на противоположния – социалната справедливост. Втората, това е инструменталната ос, където от едната страна е либералният пазар, а от другата - държавната намеса. За да обясним каква е социалната политика, всъщност трябва да отговорим на въпроса, кое в цели и инструментален план преобладава и къде е намерен балансът между икономическото и социалното и между доброволното и държавното.

⁵ Става дума за т. нар. “learning”, термин, който все още не е навлязал в българския научен език.

Сравнителният анализ на социалните политики на страните от Латинска Америка и на България налага тезата, че политическите системи на тези страни отговарят на аналогични проблеми и произвеждат в голяма степен аналогични политически практики. Факторите на различието са свързани основно с политическата култура и с относителното влияние на сблъскващите се социални прототипи – САЩ и ЕС.

Латинска Америка не е цялостно понятие. От гледна точка на социалните политики, по отношение на целеполагането, на баланса между икономическите и обществените цели, в нея се очертават три модела: крайно пазарният модел на Чили, етатисткият модел на Куба и средният модел на Коста Рика, където се поддържа баланс на икономически и социални цели (Mesa-Lago С., 2002).

България трудно може да бъде разположена категорично по тази скала. Тя тръгна в началото на 90-те години от един силно етатистки модел, който по-късно е подложен на радикална промяна. В условията на политико-икономически преход към пазарна икономика и политическа демокрация, България през първите години от обществената трансформация възприема, поне като нормативно-юридически проект, политики, в които държавата не участва. Тя създава условия и задължения, но не играе активна роля нито във финансирането, нито в управлението. Такъв е първоначалният проект за социалното осигуряване, където независимо от съществуването на задължителна система, основана на разходно-покривен принцип, правата са поставени в зависимост от участието и изплащането на осигурителните вноски. Последните се поемат от осигурените и/или техните работодатели. Такъв е първоначалният проект за публичното здравеопазване, където също съществува една единствена Здравно осигурителна каса, но правата са гарантирани по същия начин. Тази отдалеченост на държавата от предоставянето на социалните права се засилва от първоначално възприетия модел на местно самоуправление, благодарение на който общините поемат огромна част от социалните ангажименти. Този проект, въведен в социалното законодателство в периода 1997-1999 г. може да бъде обобщен така: държавата регулира, но не плаща и не управлява.

Към началото на XXI век става ясно, че този модел не се случва. Започва бавно възстановяване на активната роля на държавата. Тя поема голяма част от осигурителните вноски, особено тези за здравното осигуряване, “одържавява” събирането на вноските и прехвърля голяма част от публичните услуги към централната администрация. Така чрез мерки за приспособяване, за решаване на съществуващи проблеми, България се придвижва към тази част на оста на социалните политики, където преобладава държавата. Това се случва не толкова

заради промяна в политическата власт или зарази институционалната традиция, която поне към този момент изглежда прекъсната, а заради политиката на приспособяване. В крайна сметка, въпреки липсата на достатъчно количествени доказателства в подкрепа на тази теза, България изглежда, че се приближава до средния модел на Коста Рика, където икономически и социални цели взаимно се балансират.

Всъщност това придвижване на българските политики е повлияно и от ускорената европеизация по време на пред-присъединителния период. Европейският социален модел, макар и критикуван както “от дясно” с аргументи за големия поток преразпределение и намеса, така и “от ляво” с аргументи за прекалена либерализация на пазарите на стоки, услуги, капитали и хора, е изграден на баланса на икономически и социални цели⁶. В подготовката си за пълноправното членство, България приспособява социално-осигурителните си системи, отговаряйки на необходимостта от едновременната им модернизация и стабилизация.

Независимо от различните модели, цитираните три Латиноамерикански страни и България си приличат по това, че социалните им показатели са по-високи от икономическите. Според Индекса на човешко развитие България заема 54 място и нейното представяне е по-добро в сравнение в другите три страни⁷, но мястото ѝ се дължи основно на показателя “грамотност”, по който страната заема 20 място. Състоянието на Индекса на човешко развитие за страните – обект на сравнителното изследване, не може да бъде обяснено с един единствен фактор. В системата от фактори обаче, ролята на регулиращата държава не бива да бъде подценявана. Във всички тези страни, независимо от различните модели на политики, държавата винаги е играла важна роля в обществото. Там, където пазарните модели преобладават, те са били въвеждани и опазвани с регулиращата мощ на държавата. Този фактор в голяма степен обяснява приликите между Латинска Америка и България извън контекста на трансфера и дифузии на политики.

Цитираните модели на Латинска Америка са продукт на периода до 80-те години на XX век. Това десетилетие е преломно не само за Централна и Източна Европа, но и за целия свят, в който пазарът е основен социален регулатор. След този период започват трансформациите на възприетите вече социални регулации. Започва преформулиране на целите и инструментите на публичните политики, което обикновено се окачествява като либерален преход. Преобладаваща част от изследванията доказват обаче, че това е процес на приспособяване, а не на

⁶ Лисабонската стратегия и въведе в европейските политики баланса на икономически и социални цели като потвърди възможностите на социалното инвестиране в хора като подход за постигане на висока конкурентноспособност. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm

⁷ <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/>

радикална реформа. Потвърждават се тезите, че очертаните в предходния период модели оцеляват, независимо от пазарните реформи (Esping-Andersen G., 1996). Тази теза се потвърждава и за Латиноамериканските страни (Mesa-Lago C., 2002). И трите цитирани страни – Чили, Куба и Коста Рика, взимат “пазарния завой”, предприемайки мерки на приспособяване към променената среда (глобализацията) и в съответствие с преобладаващите идеи за политиките (минимална държава, нов публичен мениджмънт). Така Куба прави крачка към пазара, а Чили от своя страна – крачка към общностната сплотеност и публичните цели (Birdsall N., De la Torre A., Menezes R., 2001), но различието между трите модела се запазва и се проявява в избора на инструменти на социалната политика.

Политиките на приспособяване към променената среда и новото знание за нея включват модернизацията на вече съществуващите осигурителни системи. Този процес протича през 90-те години на XX век във всички пазарни икономики. Този процес се случва и в България, но като част от цялостната обществена трансформация от планова към пазарна икономика. Независимо дали модернизиращият процес протича като част от политиките на адаптация (Латинска Америка) или като част от цялостен политико-икономически преход (България), резултатите от него са съпоставими. Тези толкова различни в своята културна и институционална традиция общества възприемат подобни практики и създават сравними по своите характеристики осигурителни системи, които отговарят на общото изискване за пазарна гъвкавост и ефективен мениджмънт.

След реформите от 90-те години в страните от Латинска Америка се очертават три модела пенсионни системи. Първият от тях е моделът на Чили, очертан още през 80-те години. През 90-те години Чилийският прототип е възприет в Боливия, Ел Салвадор и Никарагуа. Това е заместващият модел, при който публичното осигуряване се премахва, за да се появи частният пазар на осигурителни права. Вторият модел на модернизация на пенсионните системи се възприема от Перу и Колумбия. Тези страни не премахват публичната осигурителна система, а се опитват да я реформират чрез приватизация и по този начин да я приблизят до Чилийския прототип. Аржентина, Уругвай и Коста Рика поемат трети път на структурна реформа на пенсионната си система. Те запазват публичното осигуряване, което функционира на разходно-покривен принцип и създават допълнителна система, основана на частното предлагане на осигурителни права и на конкуренцията. България е най-близо до третия модел. Тя въвежда т. нар. тристълбова пенсионна система, в която единствено първият стълб – държавното осигуряване, функционира на разходно-покривен принцип.

Аналогични процеси протичат и в сектора на здравните услуги. В Латинска Америка отново се очертават три модела на реформи. Коста Рика и Мексико запазват публичния сектор в предлагането на здравни услуги, като достъпът до него предполага изплащане на осигурителни вноски. Въвежда се и неконтрибутивна система на достъп до здравни услуги, предназначена за бедните слоеве от населението, които са без осигурителни права. Частният сектор в предлагането на здравни услуги остава незначително – не повече от 1/5 от населението има достъп до частно предлагане.

Чили следва траекторията на САЩ и въвежда ясна разделителна линия между публичния и частния сектор в здравеопазването. Първият е предназначен за бедните, а вторият – за богатите и за средните слоеве чрез посредничеството на частните здравноосигурителни фондове. Между двата сектора няма никаква връзка. Те функционират на различни принципи. Тази ясна разделителна линия между секторите в здравеопазването закрепва и дори засилва социалната разделителна линия в обществото. Самата система води до големи разходи за здравеопазване, резултат от високите цени на осигурителните права и неефективното разходване на средства в публичните програми.

Третият модел на реформа в предлагането на здравни услуги се възприема в Перу, Колумбия, Аржентина и Бразилия. В тези страни се създава публична осигурителна система, която е посредник към разнородни – публични и частни, доставчици на услуги.

Това е и българският избор. Към момента той изглежда доста неудачен, поради натрупаното напрежение в системата на публичното здравеопазване. Българската здравна система съдържа едно вътрешно противоречие, което е източник на непрекъснати конфликти и на ограничени възможности за рационалното ѝ управление. Здравноосигурителната система се администрира от една единствена организация. В същото време доставчиците на услуги, независимо от формата им на собственост, са търговски дружества. В резултат на това системата се разкъсва между администрирането „на входа” и пазарния принцип „на изхода”. Напрежението в системата на публичното здравеопазване се засилва допълнително от липсата на неконтрибутивен достъп до здравни услуги.

Същият модел в Латинска Америка се сблъсква с не по-малко проблеми. Анализът на предлагането на здравни услуги в Бразилия, където съществува една единствена публична осигурителна система, показва, че тя произвежда огромно неравенство в достъпа до услуги, както и в качеството на предлаганите услуги. Самата система е въведена в края на 80-те години, като опит да се създаде

универсален достъп до качествени здравни услуги, но децентрализираното ѝ администриране води до появата на значими неравенства (Guimaraes Rodrigues Cr., Vasconcelos Maia do Amaral P., Ferreira Simoes R., 2002).

Независимо от конкретните форми и проблеми, българският избор на практики в областта на осигурителните програми в голяма степен прилича на този, направен в някои от страните на Латинска Америка. Самата Латинска Америка съдържа почти цялата палитра от варианти на структурни реформи в социалната държава. Общото във всички страни – обект на изследването, е свързано с политиките на приспособяване, чиито дълбок смисъл е търсенето на пазарна гъвкавост и отдалечаване на държавата от пряко участие в осигурителните програми. България извършва това приспособяване в специфични политически условия на преход към политическа демокрация. Затова и в политическия дискурс понятието “приспособяване” не съществува. По същество обаче, от гледна точка на избора на цели и инструменти на политиките, през 90-те години както в Латинска Америка, така и в България протичат аналогични процеси на възстановяване на пазарната логика в публичния сектор.

Независимо от общата траектория на развитие, зададена от глобализацията и новото знание, страните, както и културно-политическите региони запазват спецификите си. Последните не могат да бъдат разглеждани единствено като допълнителни щрихи. Наследената формална и неформална традиция придава съдържание на въведените практики, които макар и подобни, попадат в различна среда и произвеждат различни резултати.

Осигурителните програми в европейски контекст се схващат като защита срещу бедността. Те предлагат доходи (пенсионна система) или достъп до услуги (здравно осигуряване) в ситуации, когато индивидът е извън пазара на труда или има нужда от услуги. В този смисъл те са продължение на заетостта.

При подобно разбиране за обществената функция на осигурителните програми ползата от тяхното съществуване и функциониране на може да бъде тълкувана единствено чрез икономически анализи. Необходимо е въвеждането на един допълнителен критерий, който ни дава възможност да тълкуваме степента на защита, предлагана от осигурителните програми. Такъв критерий е покритието. Това е индикатор, който показва какъв дял от работната сила и/или от гражданите са обхванати от осигурителните системи. Тълкуването на този индикатор е еднозначно: колкото по-голямо е покритието, толкова по-голяма е степента на защита.

В нормативно-юридически план България въведе универсално покритие. Цялата работна сила, както и част от неработещите са включени в задължителната

пенсионна система, а цялото население е задължително здравно осигурено. В практически план универсалното покритие не се случва, поради немалкия дял сива икономика и големия брой здравнонеосигурени.

От гледна точка на покритието, латиноамериканските страни значително се различават. В зависимост от този показател в региона се очертават три групи страни. В Аржентина, Чили и Уругвай покритието е относително най-високо – над 70%. Втора група страни Коста Рика, Перу, Колумбия и Мексико осигуряват покритие за около 40% от населението си. Известно изключение е Коста Рика, където здравноосигурителното покритие е по-високо - то е 85% за здравното осигуряване и 60% - за пенсиите. При третата група, в която влизат Боливия, Ел Салвадор и Никарагуа, покритието не надхвърля 20% (Mesa-Lago С., 2002). Изследванията показват, че степента на покритие в Латинска Америка зависят от това, колко по-рано във времето са създадени осигурителните програми. Първата група страни създават осигурителните си програми най-рано – през 40-50-те години на XX век, а последните – едва през 70-те години. Изключението – Коста Рика, спада към втората група от гледна точка на периода на изграждане на осигурителните програми, но изпреварва групата си по отношение на степента на покритие.

Осигурителните системи в Латинска Америка се развиват постъпателно, разширявайки обхвата си и обхващайки нови групи от населението. И това е резултат не толкова от разширяването на правата, колкото от разширяването на средните слоеве в обществото. От гледна точка на индивида измъкването от бедност е повод за включването в осигурителните програми – това са практиките в Латинска Америка (Solimano A., 2005). Точно обратното в България – осигурителните програми са преграда за това, индивидът да изпадне в състояние на бедност.

Този различен подход към осигуряването води до различни резултати. Като следствие от универсалното покритие, след социалните трансфери българското общество е относително по-равно в сравнение със средните показатели за Европа⁸. В същото време отново след социалните трансфери в групата до 16 години България е по-неравна в сравнение със същите показатели за Европа⁹. Обобщените показатели ясно сочат, че трансферите са насочени и създават полза основно за възрастното население.

⁸ Коефициентът за доходно неравенство е по-нисък в сравнение със средния както за Европа (25), така и за Европа (12). Тенденцията е към бавно увеличаване.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136184,0_45572592&_dad=portal&_schema=PORTAL

⁹ Коефициентът за доходно неравенство е по-висок както от средния за Европа (25), така и за Европа (15). Пак там.

Независимо от разликите и свързаните с тях специфични проблеми, осигурителните програми в страните от Латинска Америка и тези в България се сблъскват и с общи трудности. В началото на статията анализирахме общите практики, продукт на глобализацията и най-вече – на международния обмен на идеи и знание. Трябва да признаем обаче, че се появяват общи предизвикателства, на които осигурителните системи, независимо от особеностите си, трябва да отговорят. Тези предизвикателства са свързани с промените в структурата на заетостта - с разширяването на сектора на услугите, с технологичните иновации и в крайна сметка с появата на нови форми на заетост. Това естествено води до намаляване на покритието поне в задължителните осигурителни програми. Тези проблеми изглеждат естествени – все пак осигурителните програми са продукт на индустриалния капитализъм.

Съществуват обаче проблеми, произведени от следваните политики. Поради либерализацията на пазарите непрекъснато се разширява неформалната заетост, а като следствие – намалява покритието, защото работещите в неформалната икономика в повечето случаи нямат осигурителни права. Изследванията показват¹⁰, че ограничаването на икономическата свобода и регулацията би се отразила по-лошо на благосъстоянието на работещите, отколкото възстановяването на осигурителното покритие (Rodríguez-Oreggia E., Lima M.). Това е сериозна предизвикателство пред традиционните осигурителни системи.

Допълнителното предизвикателство е разширяващата се бедност. Европа поведе дебат за бедността. Съвсем наскоро Европейската Комисия обяви данни, според които 16% от населението на Европа живее с доходи под 60%-та линия от средните доходи за страните-членки¹¹. 20% от децата живеят в бедни семейства. В 10% от семействата има безработен. 8% са работещите бедни. С обявяването на тези данни Европейската Комисия формулира проблем и това отваря дебат за политиките, който е предпоставка за търсенето и намирането на рационални решения за приспособяване на политиките към променените социални структури.

Дебатът за бедността в някои от страните на Латинска Америка започва още през 90-те години, когато става ясно, че пазарните модели, основани на дерегулацията и приватизацията, не водят автоматично до по-добро социално представяне, а напротив – разширяват социалната пропаст (Ganuza E., Taylor L., 1998). Практиките в някои от страните в Латинска Америка обаче, остават

¹⁰ Използваните в цитираното изследване са за Мексико.

¹¹ Става дума за средните доходи за страните-членки, а не за осреднени показатели за доходи за Европа като цяло. Доходите на са част от политическия дневен ред на Европейския съюз, те са национални и зависят от местните пазари на труда и от въведените регулации.

специфични. Там бедността освен обект на регулиране, е и фактор в политическата борба. Това създава предпоставки за практики, които стимулират ръста на доходите и достъпа до публични услуги независимо от икономическия ръст. Комбинацията от нисък икономически ръст (Solimano A., 2005) и високи (относително) заплати са практики, които имат успех само в началото на електоралния цикъл. Разбира се икономиките на Латинска Америка не могат да бъдат тълкувани единствено чрез официалните показатели, поради голямото значение на наркобизнеса за създаването на доходи в тези страни (Китов Ив.).

Специфичните подходи към бедността създават нова политическа регионализация вътре в Латинска Америка. В по-бедните страни на власт дойдоха леви лидери, които търсят кооперативни методи за справяне със социалните проблеми (Садер Ем., 2006). В отговор на иницирираната от Вашингтон Зона за свободна търговия на Американския континент, чиято цел е да осигури американската хегемония, се роди конкурентна организация: Боливарска алтернатива за страните от Америка (ALBA/БАСА). Този проект дава предимство на стратегии за взаимно допълване между различните страни и така благоприятства най-слабите и засилва като цяло икономиката на субконтинента. Перспективата пред този проект за момента изглежда трудно прогнозируема. Формално той може да бъде съпоставян с Европейския съюз, който също е тълкуван като обединение за справяне с предизвикателствата на глобалния пазар. Но поради различието в ценностите, латиноамериканският съюз едва ли ще се окаже перспективен проект за справяне с проблемите на бедността и икономическото изоставане.

България, в пълно противоречие с цитирания опит, през последните няколко години комбинира висок икономически ръст с ниски доходи. Тази предпазливост е не по-малко опасна. Подобни практики нямат успех дори в началото на електоралния цикъл, защото създават ниска обществена оценка за политиките и недоверие в демокрацията като цяло. От гледна точка на рационалното управление обаче, практиките на България изглеждат в много по-голяма степен приложими – стига обществото да издържи.

Освен по отношение на практиките и на нововъзникващите проблеми, социалните политики на Латинска Америка и на България са съпоставими и по процеса и процедурите на тяхното изработване. Теориите на държавно-общественото управление¹² проникват в практиките на тези страни. Включването и участието на обществените групи и техните организации се схваща все повече като необходима

¹² Държавно-обществено управление се използва като синоним на “governance” термин, който все още не е въведен адекватно в българския научен език.

предпоставка за намиране на рационални и осъществими решения (Malloy J. M., 1991). Все по-важно за социалните политики и тяхното развитие става поведението на асоциациите на лекари и учители, които се превръщат в партньор на правителствата в изработването на социалните политики, особено в предлагането на публични услуги (Maceira D, Victoria Murillo M., 2001).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Страните от Латинска Америка и България са въввлечени в обща траектория на развитие на социалните си политики, независимо от географската си и културна отделеност През 90-те години те възприемат сравними практики, които балансират между публичните цели и пазарната ефективност. България прилича в най-голяма степен на тези латиноамерикански страни, които избират осреднените модели и се отдалечават едновременно от крайните пазарни подходи и от крайните етатистки решения.

Независимо от специфичния избор, в началото на XXI век всички страни се сблъскват с аналогични проблеми, които са предизвикателство пред социалните им политики и повод за ново приспособяване. В тази ситуация обменът на идеи, сравнителният анализ на политически практики, международното учене се превръщат в мощен рационализиращ фактор. Не съществува национална политическа система, която сама със собствения си потенциал може да отговори на общите предизвикателства. Това води до промяна в международните отношения, които от договор, предшестван от преговори, се превръщат в комуникация за добри практики. -

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Birdsall Nancy, Augusto de la Torre, Rachel Menezes, Washington Contentious: Economic Policies for Social Equity in Latin America, Carnegie Endowment for International Peace and the Inter-American Dialogue, 2001, http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01226
2. Ganuza Enrique, Lance Taylor, Macroeconomic Policy, Poverty, and Equality in Latin America and the Caribbean, Working Paper Series I, Globalization, Labor Markets, and Social Policy A Project Funded by the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation, Working Paper No. 6p February 1998, <http://www.newschool.edu/cepa/publications/workingpapers/archive/cepa0106.pdf>
3. Guimaraes Rodrigues Cr., Pedro Vasconcelos Maia do Amaral, Rodrigo Ferreira Simoes, Regional Inequalities on Health Services Supply: an analysis for Brazil, 2002, <http://lanic.utexas.edu/project/etext/llilas/ilassa/2007/rodrigues.pdf>
4. Maceira Daniel, M. Victoria Murillo, Social Sector Reform in Latin America and the Role of Unions, Centro de Estudios de Estado y Sociedad, Yale University, July 2001, <http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubWP-456.pdf>
5. Malloy James M., Statecraft, social policy and governance in Latin America, Working Paper #151 - February 1991, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/151.pdf>
6. Mesa-Lago Carmelo, Models of development, Social Policy and Reform in Latin America, UNRISD, Geneva 2002, <http://www.unrisd.org>
7. Rodríguez-Oreggia E., Martín Lima, Product Market Competition and Informality in Mexico, <http://lanic.utexas.edu/project/etext/llilas/ilassa/2007/lima.pdf>
8. Şener Aktürk, 'The Presidential System is Harmful to the Democracy', Radikal Newspaper, 11.05.2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=220910>, Access:14.05.2007
9. Solimano Andres, Reassessing social policies in Latin America: Growth, middle classes and social rights, CEPAL Review, dec. 2005, <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/4/25574/G2287iSolimano.pdf>
10. Китов Иван, Наркомафията в Латинска Америка – общоцивилизационен проблем, <http://www.history.swu.bg/PDF/kitov.pdf>
11. Садер Ем., Латиноамерикански алтернативи, Монд дипломатик, 10 февр. 2006 <http://bg.mondediplo.com/spip.php?article16>